

Apšvietos filosofija kaip transhumanistinio mąstymo paradigma

Marius Markuckas

Vilniaus universiteto
Filosofijos instituto
Filosofijos istorijos ir analitinės filosofijos katedra
E. paštas marius.markuckas@fsf.vu.lt
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9067-7001>

Santrauka. Transhumanizmo fenomeną analizuojančiuose darbuose plačiai pripažįstama, kad Apšvietos filosofija turėjo didelę idėjinę įtaką transhumanizmo formavimuisi. Visgi šiame straipsnyje teigiama, kad Apšvietos filosofijos idėjos gali būti pagrįstai traktuojamos ne tik kaip transhumanizmo tapatumo, bet ir kaip vidinio jo prieštaringumo šaltinis. Straipsnyje ginama pozicija, kad išsis tas transhumanizmo projektas, o ne tik tam tikri jo aspektai, yra vidujai prieštaringas, ir pristatomos šio prieštaringumo prielaidos – iš Apšvietos perimtos pamatinės antropologinės nuostatos. Galiausiai straipsnyje užklauiamas transhumanizmo kaip technomokslinės programos statusas ir konstatuojama jį esant faktiškai jokių aiškių teorinių ir praktinių kontūrų neturintį ideologiškai angažuotą antropologinės inžinerijos projektą.

Pagrindiniai žodžiai: Apšvietos filosofija, transhumanizmas, antropologija, mokslas, žmogus

The Philosophy of the Enlightenment as a Paradigm of Transhumanism

Abstract. In the works devoted to the phenomenon of transhumanism, it is widely recognized that philosophy of the Enlightenment had a great intellectual influence on the formation of transhumanism. Yet, this article states that the ideas of Enlightenment philosophy can be reasonably treated as not only consisting the conceptual transhumanism core but also as being a source of its internal contradictions. The paper defends the position that transhumanism in general is an intrinsically controversial project and introduces the premises for this contradiction – the basic anthropological views inherited from philosophy of the Enlightenment. Finally, the article questions the status of transhumanism as a techno-scientific program and states it to be an ideologically engaged project in anthropological engineering, which, in its turn, is devoid of any clear theoretical and practical outline.

Keywords: Enlightenment philosophy, transhumanism, anthropology, science, human being

Received: 11/10/2019. Accepted: 27/01/2020

Copyright © Marius Markuckas, 2020. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Transhumanizmo fenomeną analizuojančioje akademinėje literatūroje yra telkiamas nemenkas dėmesys į transhumanistinio mąstymo ir Apšvietos filosofijos sąsają aptarimą. Tai nėra atsitiktinumas, kadangi Apšvietos filosofija yra laikytina bene pačiu svarbiausiu transhumanizmo idėjiniu šaltiniu. Antai žymus transhumanizmo tyrinėtojas Nickas Bostromas straipsnyje *Transhumanistinio mąstymo istorija* (2005: 2) nurodo, kad transhumanizmo šaknys driekiasi į empiriškai orientuoto mokslo ir kritinio mąstymo svarbą pasaulio pažinimo procese iškėlusį racionalųjį humanizmą, kuris savo ruožtu sietinas su Renesanso epochoje užsimezgusiomis ir Apšvietos epochoje išsiskleidusiomis idėjomis. Apie transhumanizmo šaknis Apšvietos filosofinėje tradicijoje savo neseniai pasirodžiuosioje monografijoje rašo ir Francesca Ferrando (2019: 33), pasak kurios, progreso ir racionalumo siekis yra būdingas tiek Apšvietos epochai, tiek transhumanizmui. Dar kitų transhumanizmo žinovų įsitikinimu, apie glaudų Apšvietos filosofijos bei transhumanizmo ryšį ar netgi tiesioginį Apšvietos idealų perimamumą transhumanizmo programoje aiškiai liudija garsioji *Transhumanistų deklaracija* (Hughes 2004: 178 cit. iš Ferrando 2013: 27), kurioje, be kita ko, reiškiamos viltys „pagerinti“, remiantis mokslo ir technologijų plėtra, ne tik atskirus individus, bet ir visą žmoniją.

Pritariant tam, kad Apšvietos filosofijos iškeltos idėjos turėjo lemtingą įtaką transhumanizmo formavimuisi, šiame straipsnyje vis dėlto atkreipiamas dėmesys į tai, kad šios idėjos gali būti pagrįstai vertinamos ne tik kaip transhumanizmo tapatumą, bet ir kaip vidinį jo prieštarumą konstituojantis veiksnys. Pažymėtina, kad šitokią poziciją pristatančių darbų ištis trūksta. Kaip išimtį galima būtų paminėti Jameso Hugheso straipsnį *Transhumanizmo paveldėti Apšvietos prieštaravimai* (2010), kuriame autorius išskiria ir aptaria bent keletą vidinių įtampų ir prieštarų, būdingų Apšvietos filosofijai ir transhumanizmui. Savo ruožtu šiame straipsnyje pastaroji pozicija yra išplėtojama parodant, jog ištisas transhumanizmo projektas, o ne tik tam tikri šio projekto aspektai, aptariami Hugheso straipsnyje, yra vidujai prieštaringas ir pasižymi teoriniu nenuoseklumu bei neapibrėžtumu. Daroma išvada, kad tai savo ruožtu įgalina transhumanizmą traktuoti ne kaip sistemingą technomokslinę programą, bet kaip faktiškai jokių aiškių teorinių ir praktinių kontūrų neturinčią ideologiškai angažuatą antropologinės inžinerijos projektą.

Transhumanizmo apibrėžimo problema

Prieš išsamiau išskleidžiant Apšvietos filosofiją ir transhumanistinį mąstymą saistančias idėjines prielaidas, visų pirma derėtų pažymėti, kad nei Apšvietos filosofija, nei transhumanizmas nėra griežtai apibrėžti. Kalbant konkrečiai apie transhumanizmą, atkreiptinas dėmesys į tai, kad transhumanizmas yra pristatomas ir analizuojamas pačiais įvairiausiai būdais ir aspektais: kaip mokslinių teorijų korpusas, filosofinė kryptis, intelektualinis ir kultūrinis judėjimas, taip pat vis didesnę įtaką bei reikšmę įgyjantis visuomenės gyvenimo reiškinys. Maxas More'as ir Natasha Vita-More pažymi, kad transhumanizmas plėtojosi kaip filosofija, kuri tapo kultūrinio judėjimu, o dabar gali būti pagrįstai vertinamas ir kaip augantis tyrimų laukas (More, Vita-More 2013: 1). Dar kiti autoriai transhumanizmą apskritai yra linke

traktuoti kaip skėtinį terminą, aprėpiantį skirtingas mąstymo sroves ir praktinius siekius įkūnijančius judėjimus (Ferrando 2013: 27). Pastarąjį požiūrį grįstų tas faktas, kad esama pačių įvairiausių su transhumanizmo vardu siejamų intelektualinių, socialinių bei politinių judėjimų – kaip antai ekstropianizmo, singularitarianizmo, postgenderizmo, imortalizmo, technogaianizmo, demokratinio transhumanizmo, libertarinio transhumanizmo ir kt.

Kita vertus, net ir pritariant tam, kad transhumanizmas iš tiesų yra reprezentuojamas skirtingų idėjinių ir praktinių turinių, nereikėtų manyti, kad apskritai nesama jokio vienijančio pagrindo, kuris leistų į bendrą visumą integruoti su transhumanizmo fenomenu siejamų pažiūrų ir tikslų įvairovę. Tokia jungiančia gija galima pagrįstai laikyti darbuose apie transhumanizmą vyraujančią antropologinę nuostatą, kad žmogus kaip esinys nėra „fiksota“ ar „nekintanti“ duotybė. Bent kiek atidesnė transhumanistų tekstų analizė leidžia įsitikinti, kad būtent tai yra pamatinė transhumanizmo žadamo – tiek transhumanistinėse filosofinėse koncepcijose, tiek praktiškai įgyvendinamuose transhumanistiniuose projektuose – esamo žmogaus „patobulinimo“ ar netgi radikalaus jo „perdirbimo“ į kokybiškai kitokios rūšies būtybę, vadinamąjį „postžmogų“, prielaida.

Apie šitokios antropologinės nuostatos vyravimą transhumanistiniame mąstyme liudija ir tas faktas, kad transhumanizmas yra dažnai aptariamasis iš evoliucinės perspektyvos. Patys transhumanizmo atstovai kai kada transhumanizmą apibūdina kaip „valdomą evoliuciją“. Transhumanistų manymu, žmogus yra ne tik evoliucionuojanti, bet savo protu ilgainiui sugebėjanti anksčiau nepavaldų evoliucijos procesą visiškai perprasti, jį sukontroliuoti ir todėl norima linkme krypti būtybė. Ši pažiūra ypač ryškiai atsispindi nemenko populiarumo tiek akademiniam pasaulyje, tiek plačiojoje visuomenėje sulaukusioje Yuvalio Noah Harari knygoje *Homo deus: glausta rytojaus istorija* (2018), kurioje, kaip atskleidžia jau pats knygos pavadinimas, aiškiai nukreipiantis į žmogaus dieviškumo potencialą, aptariamos ir pristatomos iš esmės beribės mokslinių žinių bei technologinės plėtros įgalintos žmogaus evoliucinės galimybės.

Savaime suprantama, kad ribotos apimties straipsnyje būtų sudėtinga, jei tai apskritai įmanoma, rasti vienareikšmišką ir visiems priimtina transhumanizmo apibrėžimą. Vis dėlto net ir konstatavus transhumanizmo conceptualizavimo bei reprezentavimo problemą esant išties fundamentalia, sykiu, remiantis tuo, kas pasakyta, randasi pagrindas tvirtinti, kad transhumanizmas bendriausia prasme gali būti suprastas ir apibūdintas kaip žmogaus pastanga ontologiškai peržengti save patį kaip rūšinę būtybę, mokslo ir technologijų būdu eliminuojant esminius žmogiškus fizinius bei kognityvinius ribotumus. Nesuklysimė pasakydami, kad ši žmogaus „patobulinimo“ nuostata yra būdinga tiek transhumanistiniam mąstymui, kurio pamatinės filosofinės prielaidos yra pagrindinis šio straipsnio tyrimo objektas¹, tiek ir šiuo mąstymu grindžiamiems patiems įvairiausiems transhumanisti-

¹ Šiame straipsnyje transhumanizmas iš esmės analizuojamas kaip radikalų esamos žmogaus fizinės ir mentalinės formos „peržengimą“ postuluojanti filosofinė idėja, kuri savo ruožtu yra grindžianti įvairias transhumanistines praktikas, kaip antai transhumanizmo vardu vykdomus specialius mokslinius tyrinėjimus, plėtojamus socialinius judėjimus, rengiamas politines programas ir kt. Kalbant apie šitokio tyrimo aktualumą, pažymėtina, kad nors tarptautiniu mastu transhumanizmo filosofinių prielaidų analizių yra parengta nemažai, vis dėlto Lietuvoje transhumanizmo fenomeno tyrinėjimai vis dar vykdomi gana vangiai, o darbų, kuriuose būtų išsamiai aptiriamas transhumanizmo fenomeno filosofinis turinys, apskritai nesama.

niams judėjimams, siekiantiems praktiškai realizuoti transhumanistines idėjas. Tęsiant transhumanistinio mąstymo analizę, atkreiptinas dėmesys į tai, kad ši „antiesencialistinė“ žmogaus, kaip „patobulinti“ galimo ar netgi būtino esinio, samprata anaipol nėra nauja ar būdinga vien tik šiuolaikiniam transhumanizmui, bet turi gana ilgą istoriją, neabejotinai siekiančią Apšvietos epochą.

Antiesencialistinė antropologija kaip Apšvietos filosofijos ir transhumanizmo idėjinis saitas

Norint kuo visapusiškiau išskleisti transhumanizmo idėjinį turinį yra tikslinga vadovautis konkrečiais istoriniais ir ontiniais referentais, kurie savo ruožtu padėtų išgryninti ir griežčiau apibrėžti filosofinę transhumanizmo šerdį. Surasti šitokius referentus, vadovaujantis vien į empirinių transhumanizmo aspektų aprašinėjimą orientuotus tyrimus, būtų iš tikrųjų nelengva, kadangi, kaip pastebi Bostromas (2005: 1), žmonės visuomet siekė praplėsti savo egzistencijos ribas, o pats žmogaus troškimas įgyti naujų gebėjimų yra senas kaip mūsų rūšis. Turint tai omenyje netgi galima būtų manyti, kad transhumanistinis mąstymas pasižymi *aistoriškumu*, t. y. egzistuoja nuo pačių seniausių amžių.

Renkantis istoriškai orientuotą filosofinį transhumanizmo analizės būdą, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad patys transhumanistai idėjinio transhumanizmo pagrindu neretai nurodo Apšvietos epochoje iškilusias filosofines nuostatas. Antai Hughesas jau minėtame savo straipsnyje (2010) netgi pažymi, kad transhumanizmas yra Apšvietos filosofijų šeimos dalis. Prieš išsamiau įvardijant, kas konkrečiai saisto transhumanizmą su Apšvietos filosofija, reikia pastebėti, kad, panašiai kaip transhumanizmo atveju, taip ir kalbant apie Apšvietos filosofiją, iškyla apibrėžimo problema. Apšvietos filosofijos kaip vientisos filosofinės krypties reprezentavimą komplikuoja vien jau tas faktas, kad šios filosofijos kūrėjais ir plėtojais yra laikomi daugelis originalių XVII–XVIII a. mąstytojų, smarkiai besiskyrusių ne tik filosofinių tyrinėjimų sritimis, bet ir pažiūromis.

Kita vertus, tai nereiškia, kad nebūta ir idėjinio sąlyčio taškų, iš kurių pats svarbiausias – vienijęs ne tik pažiūromis, bet ir geografiškai² nutolusius mąstytojus – buvo absoliučiai daugumai jų būdinga žmogaus ir jo proto išaukštinimo tendencija, tikėjimas intelektualinio progreso galimybe, taip pat principinė nuostata, kad lavinant žmogaus protą yra įmanoma radikaliai perkeisti tiek patį žmogų, tiek jį supantį pasaulį. Dar kitaip sakant, vidinę Apšvietos filosofijos įvairovę integruojančiu veiksmu galima pagrįstai laikyti visapusiško žmogaus „išlaisvinimo“ siekį, kuris deramai reprezentuoja ne tik Apšvietos epochą, bet visą modernybės projektą. Pabrėžtina, kad šis „išlaisvinimas“ turėjo būti ne tik politinis bei ekonominis, tačiau ir kultūrinis bei religinis žmogaus „išlaisvinimas“ (Coker 1998: 23) iš Vakarų civilizacijos tradicijos nubrėžtų jo buvimo sąlygų ir ribų.

Būtent šios pamatinės filosofinės nuostatos teikia pagrindą kalbėti apie Apšvietos filosofijos vidinį integralumą ir sykiu atskleidžia jos idėjinį artimumą transhumanistiniam

² Nors Apšvietos filosofijos ištakos gali būti pagrįstai siejamos su Anglija, o konkrečiau – Johno Locke'o filosofiniu mąstymu, vis dėlto iškilų jos atstovų būta ir Škotijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje.

mąstymui. Remiantis tuo, kas pasakys, aiškėja, kad Apšvietos filosofiją ir transhumanizmą saisto tai, ką bendriausia prasme būtų galima įvardyti kaip antiesencialistinę, ar, vartojant Wolfgango Welscho terminologiją, evoliucinę, antropologiją. Jos ištakas jau galima išvelgti ir kai kurių Renesanso filosofų darbuose. Šiuo požiūriu ypač reprezentatyvus yra transhumanizmo fenomeną analizuojančių autorių dažnai cituojamas Giovanni Pico della Mirandolos veikalas *Kalba apie žmogaus orumą*, kuriame žmogus yra nusakomas, tiesa, vis dar iš klasikinės, t. y. hierarchiškai struktūruotą mąstymo būdą atliepiančios dieviškosios perspektyvos, kaip faktiškai jokių prigimties apribojimų nevaržoma būtybė.

Neduodame tau, o Adomai, nei nustatytos vietos, nei būdingos išvaizdos, nei kokių nors ypatingų pareigų, kad vietą, išvaizdą ir pareigas turėtum pagal savo norą, savo valią ir savo sprendimu. Visų kitų būtybių prigimtis yra apibrėžta ir apribota pagal mūsų nurodytus dėsnius. Tau nėra jokių apribojimų: atiduodu tave į tavo paties rankas, kad pasirinktum savo prigimtį pagal savo valią. (Džovanis Piko dela Mirandola 1984: 123–124)

Visgi net ir sutinkant su tuo, kad renesansiškasis mąstymas dėl jame glūdėjusio antiesencialistinio potencialo yra pagrįstai laikomas svarbiu idėjiniu transhumanizmo resursu, kartu pripažintina ir tai, kad šiam potencialui visiškai išsiskleisti sąlygos radosi tik XVIII šimtmetyje, t. y. Apšvietos idėjų „aukso amžiuje“, kuomet, kaip pastebi kai kurie tyrinėtojai, buvo teoriškai diskredituota klasikinė būties samprata grindusi hierarchinė struktūra (Ferrando 2013: 28). Ypatingą reikšmę čia turi tas faktas, kad klasikinės būties teorijos griūtis sykiu įgalino ir klasikinės antropologijos krizę, t. y. atvėrė kelius radikaliai visos tikrovės, taip pat ir žmogaus, kaip neatsiejamos tikrovės dalies, deesencializavimui. Aktyviausias to patvirtinimas yra vadinamosios „procesualistinės“ žmogaus sampratos iškilimas ir įsivyravimas daugelio to meto mąstytojų darbuose.

Žmogaus „procesualumo“ idėjos raida Apšvietos filosofijoje ir jos apraiškos transhumanizme

Pristatydami žmogaus teorinio deesencializavimo vyksmą, nesuklysimė nurodydami, kad jis įsibėgėjo XVII amžiuje. Šiuo požiūriu ypač svarbūs yra iškilusių britų švietėjų Johno Locke'o ir Davido Hume'o epistemologiniai tyrinėjimai, kurie per asmens tapatybės problemos analizę padėjo pamatus „procesiniam“ žmogaus traktavimui. Locke'o veikalė *Esė apie žmogaus intelektą* suformuluota modernioji žmogaus kaip „švaraus popieriaus lapo“ samprata (Locke 2000: 83–101) yra iliustratyvus pavyzdys. Kita vertus, pripažintina ir tai, kad paties Locke'o mąstyme šitokią traktavimą vis dar riboja ta aplinkybė, kad, nepaisant to, jog savo empiristine programa Locke'as faktiškai atvėrė teorinius kelius klasikinės žmogaus kaip prigimtinės būtybės sampratos kritikai, vis dėlto pats Locke'as nebuvo linkęs neigti nei žmogaus prigimtiškumo, nei asmens tapatumo idėjos, kurią siejo su žmogaus psichiniu testinumu, o konkrečiau – esmine jo dalimi, atmintimi, atlikusia individualaus žmogiškojo subjekto „apibrėžtumo“ ir „stabilumo“ laidavimo funkciją. Šiuo aspektu Hume'o filosofija laikytina kur kas radikalesne nei Locke'o. Taip yra todėl, kad Hume'as savajame magnum opus *Traktate apie žmogaus prigimtį* (2007: 195–203),

nuosekliai vadovaudamasis empiristinėmis mąstymo prielaidomis, apskritai paneigė asmens tapatumo galimybę³. Žvelgiant per filosofinės antropologijos prizmę tai reiškia, kad, eliminavus bet kokius asmens tapatumą laiduojančius veiksnius, radosi teorinis pagrindas įsigalėti žmogaus kaip permanentiškai kintančio esinio sampratai.

Siekiant išsamiau pagrįsti pastarąjį teiginį, atkreiptinas dėmesys į tai, kad, į žmogų žvelgdama iš tapsmo perspektyvos, antiesencialistinė antropologija tapo ne tik ontologinių žmogaus ribų kritika, bet ir pamatine prielaida, leidusia žinojimą apie žmogų susieti su Apšvietos epochoje iškilusia „pažangos“ idėja. Kaip nurodo transhumanizmo fenomeną analizuojantis Francis Fukuyama (2002: 13), kultūrinės evoliucijos ir progreso faktas vertė daugelį modernių mąstytojų tikėti, kad žmonės yra kone beribiškai plastiški, t. y. kad jie gali būti formuojami socialinės aplinkos iš esmės begale būdų. Žmogaus kaip esinio „plastiškumą“ akcentuojančią idėją, už kurios plėtrą, ko gero, labiausiai atsakingais derėtų laikyti prancūzų Apšvietos atstovus, galima pagrįstai traktuoti kaip dar vieną giją, saistančią Apšvietos filosofiją su transhumanistiniu mąstymu. Ypač reprezentatyvus šiuo požiūriu yra Jeano Condorcet veikalas *Žmogaus proto pažangos istorinio vaizdo metmenys*, kuriame reiškiamas tiek Apšvietos epochai, tiek transhumanizmui būdingas įsitikinimas, kad dėl nuolatinio intelektualinio žmogaus progreso yra įmanomas beribis žmonių giminės tobulėjimas. Žinant tai galima tik pritarti More'ui (2013: 8–12), kuris pristatydamas transhumanizmo filosofiją ir jai įtakos turėjusias pažiūras būtent šį veikalą nurodo kaip vieną svarbiausių idėjinų šaltinių.

Vis dėlto, kalbant apie „progresuojančio“ ar „tobulėjančio“ žmogaus sampratos radi- maši galima teigti, kad dar svarbesnėmis laikytinos Jeano-Jacques'o Rousseau veikale *Samprotavimas apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus* išdėstytos išvalgos. Įsitikinimas žmogaus „procesualumu“ idėjiškai sieja Rousseau su Locke'u ir Hume'u. Tiesa, būta ir svarbių skirtumų: britų švietėjai šitoki žmogaus traktavimą grindė epistemologiniais tyri- nėjimais, o Rousseau – istoriniais. Be to, Locke'o ir Hume'o mąstyme „procesualumas“ vis dar traktuotas iš individualaus asmens, t. y. psichologinės, perspektyvos, tad ir labiau priskirtinas žmogaus sielai, o Rousseau mąstyme jis jau aiškiai įgijo antropologinę formą, kadangi yra grindžiamas istoriniu požiūriu į žmogų kaip esinį⁴. Atrodytų, kad Rousseau, eliminavęs žmogiškas savybes, išskyrus gebėjimą veikti ir be galo tobulėti, galėtų būti įvardijamas ne tik kaip svarbus Apšvietos mąstytojas, bet ir transhumanizmo idėjinis pirmtakas. Vis dėlto patys transhumanistai Rousseau mąstymo nėra linę pervertinti ir jo mintis svarsto palyginti menkai⁵. Ieškant gelminių šito priežasčių, reikėtų atkreipti dėmesį į tą faktą, jog Rousseau, net ir apmąstydamas žmogų „perspektyviškai“, t. y. ne iš

³ Pažymėtina, kad kai kurie autoriai lokiškąjį ir humiškąjį požiūrius į „savąjį aš“ (*self*) vertina kaip iš Apšvietos kylantį ir transhumanizmo perimtą prieštaravimą, kuris šiandien intensyviai reiškiasi svarstymuose apie asmens tapatybę neuromokslų pasiekimų atveriamų individų kognityvinio „pagerinimo“ galimybių kontekste (pvz., žr. Hughes 2013: 227–233).

⁴ Dar kitaip sakant, Locke'o ir Hume'o filosofinėje perspektyvoje individas iš esmės yra apmąstomas kaip procesuali psichinė esatis, o Rousseau filosofijoje ši individo „procesualumo“ idėja yra perkeliama į antropologijos plotmę, išplėtojant ją iki žmogaus, kaip evoliucijos sukurto ir kuriamo esinio, sampratos.

⁵ Pavyzdžiui, Nicko Bostromo (2005) pateikiamoje transhumanistinės minties istorijos apžvalgoje Rousseau net nėra paminimas.

tapatumo, bet iš tapsmo, arba, vartojant šiuolaikinę terminiją, evoliucinio kismo, pozicijos, vis dėlto ši kisma dar traktavo kaip gamtinę žmogaus „gamybą“. Anot paties Rousseau (1979: 69), jis pasakoja gamtoje, kuri niekada nemeluoja, perskaitytą žmogaus istoriją.

Rousseau pripažinimas, jog žmogus, užuot visiškai laisvai pats save kūręs, yra kuriamas objektyvių išorinių aplinkybių, neleido šiam mąstytojui tapti reprezentatyviausiu Apšvietos dvasios įkūnytoju, o jo išvalgomis – svarbiausiu idėjiniu šaltiniu transhumanizmo filosofijos plėtotojams, pabrėžiantiems neribotą žmogaus savikūros laisvę⁶. Tačiau, kad ir kaip būtų, sumenkinti Rousseau įtakos bent jau savo amžininkams tikrai nederėtų. Kaip žinoma, Immanuelis Kantas, kurį galima laikyti ne tik kertine Apšvietos figūra, bet ir neabejotinai svarbiu mąstytoju transhumanizmui, atvirai žavėjosi Rousseau pažiūromis. Tarsi pratęsdamas rusoiškąją temą apie žmogaus tapsmą, Kantas savo veikalą *Antropologija pragmatiniu požiūriu* Pratarinėje nurodo, kad antropologija, t. y. sisteminga žmogaus pažinimo teorija, yra galima arba fiziologiniu, arba pragmatiniu požiūriu. Šias antropologines pažinimo galimybes Kantas (2010: 7) nusako šitaip: „Fiziologinis žmogaus pažinimas yra ištyrimas to, kuo žmogų padaro gamta, o pragmatinis pažinimas tiria, kuo jis, kaip laisvai veikianti būtybė, pats save padaro arba gali ir privalo padaryti.“ Kantas, skirtingai nei Rousseau, akcentuoja „pragmatinį“ antropologijos aspektą, t. y. domisi ne „išorinėmis“ žmogaus „gamybos“ prielaidomis ir sąlygomis, o žmogaus „savikūros“ procesu. Tai jokiū būdu nereiškia, kad Kantas apskritai buvo abejingas „fiziologiniam“ antropologijos aspektui. Skaitant veikalą *Visuotinės istorijos idėja pasaulio pilietijos požiūriu* nesunku įsitikinti, jog Kantas, panašiai kaip Rousseau, pripažįsta ypatingą gamtos reikšmę tiek atskiro žmogaus, tiek žmonių rūšies raidai. Maža to, Kantas (1996: 41), kaip ir Rousseau, yra linkęs susieti žmonijos istoriją su gamta. Tačiau sykiu Kantas (ibid: 30–31) pabrėžia, jog

[g]amta panorėjo, kad žmogus visa, kas peržengia jo gyvūniškos egzistencijos mechaninę sąrangą, sukurtų tik savo jėgomis ir nepatirtų jokios kitos laimės arba tobulybės, išskyrus tą, kurią jis pasieks savo paties protu, nepriklausomai nuo instinkto. <...> Žmogus neturėjo vadovautis instinktu arba būti aprūpintas įgimtomis žiniomis bei mokėti jomis naudotis; priešingai, jis viską privalėjo susikurti pats.⁷

Ši racionalistinė nuostata, akcentuojanti žmogiškosios savikūros laisvę, yra išplėtojama garsiajame Kanto tekste *Atsakymas į klausimą „Kas yra Švietimas?“* (1928), kuriame konstatuojama, jog Švietimas reiškia žmogaus subrendimą, jo išsivadavimą iš nesavaranikiškos vaikystės, t. y. negebėjimo vadovautis savo protu. Radikaliausia savo forma šitoks „išsivadavimas“, kurį galima traktuoti ne tik kaip politinį, socialinį, kultūrinį ar religinį,

⁶ Net ir sutinkant su tuo, jog Rousseau filosofijoje vis dar esama to, ką bendriausia prasme būtų galima įvardyti kaip objektyvistinio mąstymo prielaidas, sykiu pažymėtina ir tai, kad joje taip pat jau aiškiai glūdėjo konstruktyvistinis potencialas, pavyzdžiui, „gamta“ traktuojant iš esmės kaip gamtamokslinio pažinimo vedinį. Vien jau dėl šios priežasties Rousseau filosofiją galima laikyti kaip nepakankamai įvertintą transhumanizmo tyrinėtojų ir todėl reikalingą išsamesnių studijų.

⁷ Siekiant atskleisti Kanto filosofijoje glūdėjusį konstruktyvistinio potencialo mastą, tikslinga pažymėti, kad kantiškojo mąstymo perspektyvoje „gamta“ faktiškai yra tik sąmonėje konstruojamas gamtos paveikslas, taigi ji yra tik vienas iš to paties sąmonės vyksmo raiškos aspektų: ta pati idėja yra gamta, kai į ją žvelgiama fiziologiniu aspektu, ir žmogaus „savikūros“ produktas, kai žvelgiama pragmatiniu aspektu.

bet ir metafizinį, galėjo išsiskleisti tik transcendentalinės filosofijos kontekste, paneigus galimybę pažinti tikrąjį pasaulį ir sykiu visą gamtinę bei socialinę tikrovę redukavus į sąmonės konstrukta. Kantiškosios filosofijos įtvirtintas metafizinis lūžis turėjo atitinkamas antropologines pasekmes ir buvo lemtingas formuojantis žmogaus „išdaiktinimo“ tendencijoms; žmogus, kaip ir bet kuris kitas tikrovės objektas, pradėtas traktuoti ne kaip ontologiškas, t. y. realiai ir savarankiškai egzistuojantis esinys, bet tik kaip episteminių statusą turintis – taigi tik virtualiai besireiškiantis ir faktiškai jokių „išorinių“ iš anksto duotų ribų nebevaržomas – sąmonės vaizdinys. Atsižvelgiant į tai, Kanto (2010: 30) įžvalga, kad net „savojo Aš“ atveju „<...> aš vis dėlto save pažįstu tik tokį, kaip aš pats sau reiškios, o ne kaip daiktą patį savaime“, gali būti pagrįstai vertinama kaip turinti ne tik psichologinę, bet ir metafizinę reikšmę.

Tiesa, net ir remiantis tuo, kas pasakyta, konstatuotina, kad Kanto filosofija yra pernelyg kompleksiška ir niuansuota, jog ją būtų įmanoma neproblemiškai reprezentuoti kaip tiesiogiai įgalinančią transhumanizmo projektą⁸. Taip yra todėl, jog paties Kanto mąstymas, kurį galima laikyti moderniosios filosofijos etalonu, vis dar buvo paženklinas iš tradicijos paveldėtomis esencialistinio mąstymo formomis, tarkime, pabrėžiant išskirtinai žmogui būdingą racionalumo faktą ar jo kaip moralinio subjekto statusą. Kita vertus, nesuklysimė pasakydami, kad transcendentalinės filosofijos atsiradimas tapo ypač svarbiu intelektualiniu resursu radikalizuojant transhumanizmo projektą grindžiančią antiesencialistinę antropologiją, o konkrečiau – įtvirtinant žmogaus, kaip iki galo nepažinaus, aiškiai apibrėžtų ontologinių kontūrų neturinčio ir todėl potencialiai galimo „išvaduoti“ net iš paties žmogiškumo idėjos esinio, sampratą. Transhumanistų darbai, kuriuose vis aktyviau svarstomos postžmogiškos būklės perspektyvos, tai tik patvirtina. Kaip vieną reprezentatyviausių šitokių svarstymų tekstų būtų galima įvardyti Bostromo straipsnį *Kodėl aš noriu būti postžmogumi, kai užaugsiu* (2008), kurio pavadinime aiškiai ataidi kantiškąją žmogaus „subrendimo“ idėja reiškiamą pamatinę Apšvietos filosofijos antropologinę prielaidą apie žmogaus procesualumą.

Transhumanizmas kaip ideologiškai angažuotas antropologinės inžinerijos projektas

Apšvietos filosofijos iškeltos idėjos apie žmogų, o konkrečiau – įtvirtintos nuostatos, kad žmogus neturi faktiškai jokių jo kaip esinio „pastovumą“ laiduojančių ontologinių parametrų bei pasižymi nuolatiniu kismu – turėjo milžinišką įtaką transhumanizmo formavimuisi ir dėl šios priežasties yra pagrįstai laikytinos transhumanizmo idėjiniu pagrindu. Kita vertus, konstatuotina ir tai, kad šios antropologinės nuostatos, būdamos transhumanistinio

⁸ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pamažu randasi mokslinės pastangos aktualizuoti Kanto filosofiją transhumanizmo tematikai artimai problematikai ir Lietuvos akademiniam pasaulyje. Kaip vieną tokių pastangų pavyzdžių galima nurodyti Danutės Bacevičiūtės skaitytą viešą paskaitą „Immanuelio Kanto žmogus kaip paskutinis gamtos tikslas: modernybė ir antropocenas“, kurioje nagrinėtas vokiečių filosofo minties santykis su šiuolaikinės aplinkos etikos problemomis, kylančiomis iš „gamtos pabaigos“ ir antropoceno epochos apmąstymo. Paskaita skaityta Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete 2019 m. gruodžio 20 d.

mąstymo paradigminiais rėmais, yra ne tik transhumanizmo tapatumo, bet ir jo vidinio prieštaravimo šaltinis. Išsamiau pagrindžiant šitokią požiūrį, atkreiptinas dėmesys į tai, kad transhumanizmas, kaip ir Apšvietos filosofija, neigdamas klasikinę žmogaus kaip prigimtines būtybės arba apibrėžtus ir todėl pažinius atributus turinčio esinio sampratą, sykiu dekonstruoja objektą, kurį nurodant kaip atskaitos tašką būtų galima aiškiai fiksuoti jo ontologinio „peržengimo“ faktą.

Apšvietos dvasia žmogų pripažinus esant tik nuolat „progresuojančiu“ kultūriniu artefaktu, kurio pagrindinė sklaidos bei reprezentacijos forma yra istoriškai kintantis mokslinis žinojimas ir juo grindžiamos technologinės galimybės⁹, universalus, t. y. *aistoriškas* ir visuotinai priimtinas, žmogaus apibrėžimas tampa iš principo neįmanomas. Pasitelkiant šiuolaikinės socialinės ir mokslo filosofijos terminiją, galima būtų teigti, jog žmogaus ontologiškumas yra takus, t. y. tik istoriškai išaknytas – arba, dar kitaip sakant, žmogaus samprata yra neperskiriamai susaistyta su konkrečia tam tikrame istoriniame laike dominuojančia konceptualine schema, struktūruojančia žinojimą apie žmogų. Paneigus stabilių ontologinių žmogaus apibrėžimų egzistavimą ir patį žmogų mąstant „procesualistiškai“, arba iš nepabaigiamo tapsmo pozicijų, atitinkamai pasidaro nebeaišku, ką konkrečiai nurodo tokios transhumanistų tekstuose aptinkamos akivaizdų metafizinį krūvį turinčios sąvokos kaip „žmogaus forma“, „žmogaus būklė“, „pamatinės žmogaus ribos“, kurias, plėtojant transhumanistinį projektą, viliamasi radikaliai transformuoti ar netgi peržengti¹⁰.

Apšvietos filosofijos iškelta, transhumanizmo projektą pagrindusi ir šio projekto toliau propaguojama antiesencialistinė antropologija leidžia rimtai suabejoti, ar transhumanizmas gali būti reprezentuojamas kaip vertybiškai neutrali bei sisteminga technomokslinė programa. Šitokia transhumanizmo reprezentavimo ambicija yra būdinga absoliučiai daugumai transhumanistų, pabrėžiančių transhumanizmo projekto mokslinę prigimtį. Antai iškilus transhumanistas More'as (1990) savo garsiajame tekste, nubrėžusiam apmatius transhumanizmo filosofijai ir sykiu šiuolaikinei transhumanizmo sampratai, transhumanizmą nusakė kaip alternatyvą ar netgi priešingybę religijoms, kurias jis pats traktuoja kaip entropijos šaltinį progreso atžvilgiu. Skaitant šį More'o tekstą, galima suprasti, kad transhumanizmo šalininkai yra įpareigoti aukštinti ne aklą tikėjimą, o racionalų mąstymą, kuriuo tikimasi išvaduoti žmogų nuo didžiausių blogybių (kaip antai senėjimo ar mirties). Tai savo ruožtu turėtų nepalikti abejonių, kad transhumanizmą įgalinančiu resursu yra visuotinai pripažįstamas, kaip mėginama teigti, nuo bet kokių išankstinių iracionalių mąstymo nuostatų apvalytas „objektyvus“ mokslinis žinojimas ir jo atveriamos technologinės galimybės.

⁹ Į moderniojo mokslo ir juo grindžiamo ekspertinio žinojimo galią formuoti žmogiškąją egzistenciją dėmesį yra atkreipę tokie iškilūs XX–XXI a. mąstytojai kaip Martinas Heideggeris, Michelis Foucault, Zygmuntas Baumanas ar Anthony Giddensas. Savo ruožtu garsus mokslo filosofas ir istorikas Ianas Hackingas (2007: 305) pažymi, kad pastaruosius du šimtus metų mokslas turi centrinę reikšmę žmonių supratimui apie tai, kas mes esame.

¹⁰ Nors daugelyje akademinėse darbų apie transhumanizmą galima susidurti su šiomis sąvokomis, ypač reprezentatyvus šiuo požiūriu yra tarptautinės transhumanistų organizacijos *Humanity+* parengtas dažniausiai užduodamų klausimų apie transhumanizmą atsakymų rinkinys, skirtas plačiajai visuomenei ir naujos kartos mąstytojams susipažinti su transhumanistinėmis idėjomis. Šis atsakymų rinkinys yra įdėtas *Humanity+* organizacijos internetinėje svetainėje. Internetinė nuoroda: <https://humanityplus.org/philosophy/transhumanist-faq/> [žiūrėta 2020 m. sausio 2 d.].

Tačiau, kaip ir sakytą, remiantis transhumanistinių mąstymą formuojančiomis antropologinėmis prielaidomis, transhumanizmo kaip technomokslinio projekto reprezentavimo pastangos susiduria su milžinišku iššūkiu. Šis iššūkis grindžia faktas, kad, atsisakius pripažinti žmogaus, kaip ontologiškai apibrėžto ir stabilaus pažintinio objekto, egzistavimą, tampa iš principo neįmanoma griežtai nužymėti transhumanizmo kaip mokslinių tyrimų programos ribas bei tikslus. Tai įgalina transhumanizmą traktuoti kaip faktiškai jokių konkrečių teorinių ir praktinių kontūrų neturintį antropologinės inžinerijos projektą, kuris yra ideologiškai įkvėptas Apšvietos filosofijos (Jotterand 2010: 617), o konkrečiau – joje aptinkamos vertybinės-normatyvinės prielaidos, jog žmogus, net ir būdamas tobuliausia iš visų tikrovėje aptinkamų būtybių¹¹, vis dėlto yra „netobulas“ ir todėl, pasitelkiant naujausias mokslines žinias bei technologines galimybes, gali ir turi būti „tobulinamas“. Turint tai omenyje konstatuotina, kad kai kurių tyrėjų pateikiamas transhumanizmo kaip „sekuliaraus tikėjimo“ nusakymas (pvz., žr.: Tirosh-Samuelson 2012), kuris taikytinas ir visoms moderniosioms ideologijoms¹², yra iš tiesų pagrįstas, kadangi padeda užčiuopti transhumanistinio mąstymo bei juo grindžiamų transhumanistinių praktikų ideologinį angažuotumą. Nužymint tolesnių transhumanizmo tyrinėjimų kryptį, kur būtų išsamiau svarstomas minėto projekto prigimties klausimas, pabrėžtina, kad tai savo ruožtu transhumanizmą leidžia traktuoti kaip žmogaus „perdirbinėjimą“ grindžiančią ideologinę programą, perimančią ir įkūninančią Apšvietos kaip poveikio apskaičiavimo, gaminimo ir platinimo technikos pobūdį¹³.

Išvados

Apšvietos filosofija padarė reikšmingą įtaką transhumanistinės minties formavimuisi ir yra pagrįstai laikoma ypač svarbiu transhumanizmo idėjinės tapatybės elementu. Tikėjimas žmogiškojo proto visagalybe, galinčia radikaliai transformuoti tiek žmogų supančią aplinką, tiek ir patį žmogų, yra tai, kas neperskiriamai saisto transhumanistinių mąstymą su Apšvietos filosofija. Idėjinė Apšvietos filosofijos ir transhumanizmo giminystė ypač aiškiai atsiskleidžia per šių dviejų mąstymo sistemų antropologines prielaidas. Apšvietos epochoje įsigalėjusi antiesencialistinė ir procesualistinė žmogaus samprata buvo perimta ir yra toliau plėtojama transhumanizmo projekte, siekiančiame teoriškai pagrįsti ir praktiškai įgyvendinti žmogaus kaip rūšinės būtybės „perdirbimą“.

¹¹ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad, išibėgėjant transhumanizmo projekto įgyvendinimui, ši iš Apšvietos tradicijos paveldėta humanistinė žmogaus „ypatingumo“ tezė tampa vis labiau kvestionuojama, suvokiant, jog transhumanistų žadamos esamos žmogaus formos „peržengimas“ yra įmanomas tik, pavyzdžiui, per žmogaus ir technikos konvergenciją. Šia prasme su postmodernybe siejamą posthumanistinių mąstymą, kuris siekia dekonstruoti visas hierarchines struktūras ir kuris yra postdualistinis bei radikaliai kritikuoja, kaip įvardytą Wolfgangas Welschas (2017), moderniąją žmogaus „išskirtinumą“ likusio pasaulio atžvilgiu akcentuojančią antropinę aksiomą, galima pagrįstai laikyti ne transhumanistinio mąstymo priešingybe, bet, atvirkščiai, iki loginės pabaigos išplėtotu šio mąstymo rezultatu.

¹² Būtent šitaip – kaip sekuliaras tikėjimo sistemas – moderniąsias ideologijas apibūdina garsus britų sociologas Johnas B. Thompsonas (1994: 77).

¹³ Apie Apšvietos ideologinę prigimtį plačiau žr. Horkheimer, Adorno (2006: 19).

Visgi, kaip parodyta šiame straipsnyje, šios antropologinės prielaidos yra ne tik transhumanizmo tapatumo, bet ir jo vidinio prieštaravimo šaltinis. Viena vertus, atsisakymas žmogų mąstyti kaip prigimtine būtybę, kuriai duoti apibrėžti ontologiniai parametrai, yra pamatinė nuostata, grindžianti išsivysčiusio transhumanizmo – tiek kaip intelektualinį, tiek kaip praktinį – projektą. Antra vertus, šitoks atsisakymas, faktiškai įtvirtinantis žmogaus kaip nuolat progresuojančio kultūrinio artefakto, kurio pagrindinis sklaidos būdas transhumanistinėje mąstymo perspektyvoje yra kintantis mokslinis žinojimas ir jo atveriamos technologinės galimybės, sampratą, sykiu eliminuoja ir patį transhumanizmo objektą, t. y. iš principo paneigia stabilių žmogiškųjų ribų egzistavimą, kurios, būdamos atskaitos tašku, atitinkamai leistų aiškiai apibrėžti esamą žmogaus formą ir sykiu fiksuoti jos „peržengimo“ faktą.

Galiausiai konstatuotina, kad tokio stabilaus objekto nebuvimas verčia abejoti dėl galimybės transhumanizmą reprezentuoti kaip vertybiškai neutralią ir sistemingą technomokslinę programą. Šią abejonę grindžia tai, kad žmogaus, kaip ontologiškai apibrėžto ir todėl stabilius pažintinius parametrus turinčio esinio, neigimas sykiu neigia ir transhumanizmo kaip mokslinių tyrimų programos ribų bei tikslų griežto nužymėjimo įmanomybę. Tai savo ruožtu leidžia užčiuopti transhumanizmo kaip antropologinės inžinerijos projekto ideologinę prigimtį, kurią struktūruoja iš Apšvietos filosofijos perimta, į žmogaus „perdirbinėjimą“ orientuota, vertybinė-normatyvinė nuostata apie esamo žmogaus „netobulumą“ ir poreikį jį „tobulinti“.

Literatūra

- Bostrom, N., 2005. A History of Transhumanist Thought. *Journal of Evolution and Technology* 14 (1): 1–25.
- Bostrom, N., 2008. Why I Want to be a Posthuman When I Grow Up. In: *Medical Enhancement and Posthumanity*, eds. B. Gordijn, R. Chadwick. Springer Science & Business Media, 107–137, https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8852-0_8.
- Coker, C., 1998. *Twilight of the West*. New York: Westview Press.
- Džovanis Piko dela Mirandola, 1984. *Kalba apie žmogaus orumą*. In: *Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas I*. Vilnius: Mintis, 122–144.
- Ferrando, F., 2013. Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialisms Differences and Relations. *Existenz*. 8 (2): 26–32.
- Ferrando, F., 2019. *Philosophical Posthumanism*. London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic.
- Fukuyama, F., 2002. *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Hacking, I., 2007. Kinds of People: Moving Targets. *Proceedings of the British Academy* 151: 285–318, <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197264249.003.0010>.
- Harari, Y. N., 2018. *Homo deus: glausta rytojaus istorija*. Vilnius: Kitos knygos.
- Horkheimer, M., Adorno, T. W., 2006. *Apšvietos dialektika*. Vilnius: Margi raštai.
- Hughes, J., 2004. *Citizen Cyborg: Why Democratic Societies Must Respond to the Redesigned Human of the Future*. Cambridge, MA: Westview Press. Cituota iš: Ferrando, F., 2013. Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialisms Differences and Relations. *Existenz*. 8 (2) (Fall 2013).
- Hughes, J., 2010. Contradictions from the Enlightenment Roots of Transhumanism. *Journal of Medicine and Philosophy* 35 (6): 622–640.

- Hughes, J., 2013. Transhumanism and Personal Identity. In: *The Transhumanist Reader*, eds. M. More, N. Vita-More. Wiley-Blackwell, 227–233.
- Hume, D., 2007. *Traktatas apie žmogaus prigimtį*. Vilnius: Charibdė.
- Jotterand, F. 2010. At the Roots of Transhumanism: From Enlightenment to a Post-Human Future. *Journal of Medicine and Philosophy* 35 (6): 617–621, <https://doi.org/10.1093/jmp/jhq050>.
- Kant, I., 1928. *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* In: *Kant's Gesammelte Schriften. Band VIII*. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 33–42.
- Kant, I., 1996. *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai.
- Kant, I., 2010. *Antropologija pragmatiniu požiūriu*. Vilnius: Margi raštai.
- Locke, J., 2000. *Esė apie žmogaus intelektą*. Vilnius: Pradai.
- More, M., 1990. Transhumanism: Toward a Futurist Philosophy. *Extropy* 6 (summer): 6–12.
- More, M., 2013. The Philosophy of Transhumanism. In: *The Transhumanist Reader*, eds. M. More, N. Vita-More. Wiley-Blackwell, 3–17.
- More, M., Vita-More, N., 2013. Part I: Roots and Core Themes. In: *The Transhumanist Reader*, eds. M. More, N. Vita-More. Wiley-Blackwell, 1–2.
- Ruso, Ž. Ž., 1979. *Samprotavimas apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus*. In: *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 67–133.
- Thompson, J. B., 1994. *Ideology and Modern Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Tirosh-Samuelson, H., 2012. Transhumanism as a Secularist Faith. *Zygon* 47 (4): 710–734, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9744.2012.01288.x>.
- Welsch, W., 2017. Postmodernism–Posthumanism–Evolutionary Anthropology. *Journal of Posthuman Studies* 1 (1): 75–86, <https://doi.org/10.5325/jpoststud.1.1.0075>.